KUSHONLAR DAVLATI: SIYOSIY, IQTISODIY VA MADANIY TARAQQIYOT

Shermuxammadova Rayxona Shuxratjon qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali "Tarix" yo'nalishi II bosqich

rayhonashermuxammedova2007@gmail.com

+998500887232

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Kushonlar davlatining Markaziy va Janubiy Osiyo tarixidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy ahamiyati yoritiladi. Davlatning shakllanishi, Yuezhi qabilalarining Baqtriyaga ko'chishi, hukmdorlar faoliyati va hududiy kengayishi tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Kushon tangalari, epigrafik va arxeologik topilmalar orqali siyosiy hokimiyat, diniy qarashlar va iqtisodiy aloqalar o'rganiladi. Kanishka I, Huvishka va Vasudeva I davrlari hamda Baqtriya, Gandhara va Shimoliy Hindiston bilan aloqalar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, xronologik masalalarni aniqlashda turli manbalarni qiyosiy tahlil qilish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Kushonlar davlati, Yuezhi, Kudzula Kadfiz, Vima Kadfiz, Kanishka I, Huvishka, Vasudeva I, Baqtriya, Gandhara, Buyuk Ipak yo'li, numizmatika, arxeologiya, epigrafika, buddaviylik, savdo, madaniy aloqalar.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается политическое, экономическое и культурное значение Кушанского государства в истории Центральной и Южной Азии. На основе исторических источников анализируются его формирование, переселение юэчжи в Бактрию, деятельность правителей и территориальное расширение. Особое внимание уделяется монетам, эпиграфическим и археологическим материалам, позволяющим изучать политическую власть, религиозные представления и экономические связи. Рассматриваются периоды правления Канишки I, Хувишки и Васудевы I, а также связи с

Бактрией, Гандхарой и Северной Индией. Подчёркивается необходимость сопоставления различных источников для уточнения спорных хронологических вопросов.

Ключевые слова: Кушанское государство, юэчжи, Куджула Кадфиз, Вима Кадфиз, Канишка I, Хувишка, Васудева I, Бактрия, Гандхара, Великий шёлковый путь, нумизматика, археология, эпиграфика, буддизм, торговля, культурные связи.

ANNOTATION

This article examines the political, economic, and cultural significance of the Kushan Empire in Central and South Asian history. It analyzes the state's formation, the migration of the Yuezhi into Bactria, the activities of its rulers, and territorial expansion. Coins, inscriptions, and archaeological findings are used to explore political authority, religious beliefs, and economic relations. The study considers the reigns of Kanishka I, Huvishka, and Vasudeva I, as well as connections with Bactria, Gandhara, and Northern India. It emphasizes the importance of comparing different sources to clarify disputed chronological issues.

Keywords: Kushan state, Yuezhi, Kujula Kadphises, Vima Kadphises, Kanishka I, Huvishka, Vasudeva I, Bactria, Gandhara, Great Silk Road, numismatics, archaeology, epigraphy, Buddhism, trade, cultural relations.

Kirish. Kushonlar davlati milodiy I–III asrlarda Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Shimoliy Hindiston tarixida muhim o‘rin tutgan. Uning shakllanishi Yuezhi qabilalarining Baqtriyaga ko‘chishi va Kushon siyosiy hokimiyatining kuchayishi bilan bog‘liq. Xitoy yilnomalari, arxeologik topilmalar, epigrafik yodgorliklar va tangalar davlat tarixini o‘rganishning asosiy manbalari hisoblanadi. Kudzula Kadfiz Kushon hokimiyatining shakllanishi va mustahkamlanishida muhim rol o‘ynagan.1

1 Cribb, J. The Early Kushan Kings: New Evidence for Chronology // The Numismatic Chronicle. Vol. 155. London: Royal Numismatic Society, 1995. P. 175-205.

Kushonlar tarixini o‘rganishda tangalar alohida ahamiyatga ega. Ulardagi hukmdorlar tasviri, unvonlar, yozuvlar va diniy timsollar siyosiy hokimiyat, iqtisodiy munosabatlar hamda diniy qarashlarni aniqlashga yordam beradi. Vima Kadfiz tangalari iqtisodiy aloqalar rivojlanganini, Kanishka I tangalarida Budda va boshqa ilohiy obrazlarning aks etishi esa diniy xilma-xillikni ko‘rsatadi.2

Kushonlar davlati Baqtriya, Gandhara va Shimoliy Hindistonni bog‘lovchi hududda joylashgani sababli Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo hamda madaniy aloqalar rivojida muhim vositachi bo‘lgan. Yunon, eroniy, hind va mahalliy madaniy unsurlarning o‘zaro ta’siri o‘ziga xos madaniy sintezni yuzaga keltirgan. Davlatning siyosiy taraqqiyoti Kudzula Kadfiz, Vima Kadfiz va Kanishka I faoliyati bilan bog‘liq. Ularning hukmronligi davrida siyosiy hokimiyat mustahkamlanib, hududiy va iqtisodiy imkoniyatlar kengaygan. Biroq Kanishka I hukmronligining aniq sanalari tarixshunoslikda turlicha talqin qilinadi. Shu sababli Kushonlar tarixini o‘rganishda yozma, epigrafik va numizmatik manbalarni qiyoslash muhimdir.3

Maqolaning dolzarbligi Kushonlar davlatining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotdagi o‘rnini kompleks o‘rganish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi davlatning shakllanishi, boshqaruvi, iqtisodiy hayoti, savdo aloqalari, diniy-madaniy jarayonlari va tarixiy merosini mavjud manbalar asosida tahlil qilishdan iborat. Bunda tarixiy-qiyosiy, xronologik, manbashunoslik, numizmatik va arxeologik tahlil usullaridan foydalaniladi.

Asosiy qism. Kushonlar davlatining shakllanishi miloddan avvalgi II-I asrlarda Markaziy Osiyoda yuz bergan siyosiy va etnik jarayonlar bilan bog‘liq. Xitoy manbalarida Kushonlar Yuezhi qabilalar ittifoqining bir qismi sifatida tilga olinadi. Xiongnu bosimi ostida g‘arbga ko‘chgan Yuezhi qabilalari Baqtriyaga kelib

2 Cribb, J. The Early Kushan Kings: New Evidence for Chronology // The Numismatic Chronicle. Vol. 155. London: Royal Numismatic Society, 1995. P. 175-205.

3 Göbl, R. System und Chronologie der Münzprägung des Kušānreiches. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984.

joylashgan va mahalliy siyosiy kuchlar bilan o‘zaro munosabatga kirishgan. Metropolitan Museum of Art ma’lumotlariga ko‘ra, Yuezhi taxminan miloddan avvalgi 135-yillarda Baqtriyaga kelgan. Ushbu migratsiya keyinchalik Kushon davlatining shakllanishiga zamin yaratgan.4

Yuezhi Baqtriyaga kelgan davrda hudud Yunon-Baqtriya davlatining siyosiy merosi, shuningdek, Indo-skif va Indo-parfiya kuchlari ta’sirida edi. Xitoy manbalarida Yuezhi beshta siyosiy birlikka bo‘lingani qayd etiladi. Keyinchalik ularning orasida Kushon guruhining mavqei kuchayib, boshqa birliklarni birlashtirish jarayoni boshlangan. Encyclopaedia Iranica ma’lumotlariga ko‘ra, Kushonlarning yuksalishi Yuezhi konfederatsiyasi ichidagi siyosiy o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan.

Kushonlar mahalliy Baqtriya an’analari va yunon-baqtriyaliklarning siyosiy-madaniy tajribasini o‘zlashtirgan. Keyinchalik Hindiston bilan aloqalar natijasida hind diniy va madaniy unsurlari ham davlat hayotiga kirib kelgan. Shu sababli Kushon davlatining shakllanishi nafaqat yangi sulolaning hokimiyatga kelishi, balki Markaziy va Janubiy Osiyoning turli madaniy an’analari birlashgan tarixiy jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Kushon davlatining mustahkamlanishida Kudzula Kadfiz muhim rol o‘ynagan. U Kushon sulolasining asoschisi sifatida e’tirof etiladi. U haqidagi ma’lumotlar Xitoyning Hou Hanshu yilnomasi, tangalar va epigrafik manbalar orqali tiklanadi. Xitoy manbalaridagi Qiujiuque nomi ko‘pincha Kudzula Kadfiz bilan aynanlashtiriladi. U Yuezhi siyosiy birliklarini birlashtirib, Kushon hokimiyatining asoslarini yaratgan va janubga tomon kengaygan.5

Kudzula Kadfiz davrida Kushonlarning Paropamisada va Gandharadagi mavqei mustahkamlangan. Uning tangalarida yunon va Xaroshthi yozuvlaridan

4 Harmatta, J. The Emergence of the Indo-Iranian Languages and Cultures // History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. Paris: UNESCO Publishing, 1994.

5 Harmatta, J. The Emergence of the Indo-Iranian Languages and Cultures // History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. Paris: UNESCO Publishing, 1994.

foydalanilgani mavjud siyosiy-madaniy an’analar bilan uzviylikni ko‘rsatadi. Tangalaridagi “Kushan” nomi esa yangi siyosiy identifikatsiyaning shakllanganini tasdiqlaydi. Shu jihatdan uning hukmronligi Kushon davlatining siyosiy jihatdan birlashish va mustahkamlanish bosqichi bo‘lgan. Kudzula Kadfizdan keyin Vima Kadfiz davrida davlatning hududiy va iqtisodiy imkoniyatlari kengaydi. Rabatak yozuvi Vima Kadfizni Vima Taktuning o‘g‘li va Kanishkaning otasi sifatida qayd etadi. Uning hukmronlik sanalari yuzasidan ilmiy munozaralar mavjud bo‘lsa-da, tadqiqotlarda bu davr milodiy II asr boshlariga joylashtiriladi. Encyclopaedia Iranica ma’lumotlariga ko‘ra, Kushonlar hududi Baqtriyadan Mathuragacha, shuningdek, Gandhara va hozirgi Afg‘onistonning ayrim qismlarigacha kengaygan.6

Vima Kadfiz davrining muhim iqtisodiy yangiliklaridan biri oltin tangalarning muntazam zarb qilinishi bo‘lgan. Uning oltin va mis tangalari savdo munosabatlari hamda pul muomalasining rivojlanganini ko‘rsatadi. Tangalaridagi diniy va siyosiy ramzlar esa hukmdor hokimiyatini ifodalash bilan birga, davlatdagi turli diniy an’analarni ham aks ettirgan. Kushonlar davlatining yuksalish davri Kanishka I hukmronligi bilan bog‘liq. Uning hukmronlik sanasi tarixshunoslikda bahsli bo‘lib, shu sababli aniq yilni belgilashda ehtiyotkorlik zarur. Kanishka davrida imperiya Markaziy Osiyodan Shimoliy Hindistongacha bo‘lgan keng hududlarni qamrab olgan. Metropolitan Museum of Art ma’lumotlariga ko‘ra, Purushapura va Mathura Kushonlarning muhim siyosiy hamda madaniy markazlari bo‘lgan.

Kanishka davrida imperiyaning turli hududlari o‘rtasidagi siyosiy va iqtisodiy aloqalar kuchaygan. Uning tangalarida imperatorlik unvonlari hamda turli diniy timsollar aks etgan. Bu holat Kushon davlatining ko‘p madaniyatli tuzilishini va hukmdor hokimiyatining ramziy ifodasini ko‘rsatadi. Kushonlar boshqaruv tizimi haqidagi ma’lumotlar asosan tangalar, yozuvlar, arxeologik topilmalar va tashqi manbalardan olinadi. Hukmdorlar “buyuk podsho” va “podshohlar podshohi” kabi

6 Harmatta, J. The Emergence of the Indo-Iranian Languages and Cultures // History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. Paris: UNESCO Publishing, 1994.

unvonlardan foydalanganlar. Imperiyaning katta hududi sababli mahalliy boshqaruv an'analari ham saqlanib qolgan bo'lishi mumkin. Markaziy hokimiyat hududlarni sulolaviy hokimiyat, harbiy nazorat, mahalliy boshqaruv va iqtisodiy aloqalar orqali birlashtirishga intilgan.7

Kushonlarning geografik joylashuvi tashqi siyosati va savdo aloqalarini belgilagan. Baqtriya, Gandhara, Afg'oniston va Shimoliy Hindiston Xitoy, Hindiston, Eron va g'arbiy hududlarni bog'lovchi savdo yo'llarida joylashgan edi. UNESCOning Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari tarixiga oid nashrlarida Kushonlar davrida mintaqa O'rta Yer dengizi va Xitoy o'rtasidagi savdoning muhim chorrahasiga aylangani qayd etiladi.8

Kushonlar Xitoy bilan aloqalarni savdo yo'llari va siyosiy munosabatlar orqali rivojlantirgan. Janubiy va g'arbiy hududlarga kengayish esa Hindiston va Eron siyosiy kuchlari bilan aloqalarni kuchaytirgan. Kushon hududidan topilgan tangalar va Rim pul tizimiga taqlid qilingan ayrim oltin tangalar uzoq masofali savdoning rivojlanganidan dalolat beradi. Metropolitan Museum of Art ma'lumotlariga ko'ra, Kushonlar davrida Shimoli-g'arbiy Hindiston quruqlikdagi Ipak yo'li va dengiz savdosida faol qatnashgan. Baqtriya savdo tizimining muhim markazlaridan biri bo'lgan. Undan Marv, Termiz, Chag'oniyon, Qashqar, Konduz, Begram va Hindiston tomon yo'nalgan savdo yo'llari o'tgan. Bu geografik mavqe Kushonlar davlatini mintaqalararo savdoda muhim vositachiga aylantirgan. Ipak yo'li orqali tovarlar bilan birga diniy qarashlar, san'at uslublari va texnologiyalar ham tarqalgan. Gandhara san'atida yunon-rim, eroniy, hind va Markaziy Osiyo unsurlarining uyg'unlashuvi ana shu aloqalarning natijasidir. Kushonlar iqtisodiyotining asosini xalqaro savdo bilan bir qatorda dehqonchilik,

7 Harmatta, J. The Emergence of the Indo-Iranian Languages and Cultures // History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. Paris: UNESCO Publishing, 1994.

8 Harmatta, J. The Emergence of the Indo-Iranian Languages and Cultures // History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. Paris: UNESCO Publishing, 1994.

hunarmandchilik va shahar xo‘jaligi tashkil etgan. Baqtriya va Shimoliy Hindistonning daryo vodiylarida sug‘orma dehqonchilik rivojlangan. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari aholini va shaharlarni oziq-ovqat bilan ta’minlagan, savdo esa mahsulotlar almashinuvini kengaytirgan. Shuning uchun Kushonlar iqtisodiy taraqqiyotini faqat xalqaro savdo bilan emas, balki dehqonchilik, hunarmandchilik va pul muomalasining o‘zaro bog‘liqligi bilan izohlash lozim.9

Kushon davrida shaharlar siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlarga aylangan. Kulolchilik, metallga ishlov berish, zargarlik, to‘qimachilik va boshqa hunarmandchilik tarmoqlari rivojlangan. Gandharaning savdo yo‘llariga yaqinligi uning quruqlik va dengiz savdosi bilan aloqalarini kuchaytirgan. Shaharlarning o‘sishi ishlab chiqarish, ma’muriy faoliyat va diniy muassasalarning rivojlanishiga ham xizmat qilgan.10

Kushonlar tarixini o‘rganishda numizmatik manbalar muhim ahamiyatga ega. Tangalar hukmdorlar nomi, unvonlari, siyosiy ramzlari, diniy qarashlari va iqtisodiy munosabatlarini aniqlash imkonini beradi. Kudzula Kadfiz tangalari davlatning shakllanishini, Vima Kadfizning oltin tangalari esa pul muomalasi va savdo aloqalarining rivojlanishini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Tangalar dastlab yunon va Xaroshthi yozuvlarida, keyinchalik yunon alifbosiga asoslangan baqtriy tilida zarb qilingan. Ularning vazni va metall tarkibi ham Kushonlar iqtisodiyotini o‘rganishda ahamiyatlidir. Kushonlar davrining diniy-madaniy hayoti turli an’analarning o‘zaro ta’siri bilan ajralib turadi. Buddaviylik bilan bir qatorda eroniy,

9 Harmatta, J. The Emergence of the Indo-Iranian Languages and Cultures // History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. Paris: UNESCO Publishing, 1994.

10 Harmatta, J. The Emergence of the Indo-Iranian Languages and Cultures // History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. Paris: UNESCO Publishing, 1994.

hind va ellinistik diniy qarashlar ham mavjud bo‘lgan. Gandhara san’atida yunon-rim badiiy uslublari hind va buddaviy an’analar bilan uyg‘unlashgan.11

Kanishka tangalarida Budda bilan birga Oesho, Mitra, Nana va Mao kabi diniy timsollarning uchrashi imperiyada diniy xilma-xillik mavjudligini ko‘rsatadi. Buddaviylik Gandhara, Baqtriya, Kapisa va Shimoliy Hindistonda rivojlanib, monastirlar, stupalar va haykaltaroshlik san’atining taraqqiyotiga turtki bergan.12

Kushonlar davrida Markaziy Osiyo, Hindiston va Xitoyni bog‘lovchi savdo yo‘llari nafaqat tovarlar, balki diniy qarashlar, san’at uslublari va madaniy an’analarning tarqalishiga ham xizmat qilgan. Gandhara san’atida Buddaning inson qiyofasida tasvirlanishi, kiyim burmalari va anatomik shakllarning tabiiy ifodalanishi yunon-rim hamda mahalliy an’analar uyg‘unligini namoyon etadi. Stupalar, monastirlar va diniy relyeflar Kushonlar davridagi buddaviy me’morchilik rivojlanganidan dalolat beradi. Kushonlar tarixini o‘rganishda Xitoy yilnomalari, tangalar, epigrafik yozuvlar va arxeologik topilmalar o‘zaro to‘ldiruvchi manbalar hisoblanadi.

O‘zbekiston hududidagi Dalvarzintepa, Xolchayon, Fayoztepa, Qoratepa va Ayritom yodgorliklari davlatning shaharsozligi, hunarmandchiligi, diniy hayoti va san’ati haqida muhim ma’lumot beradi. Dalvarzintepa shahar va iqtisodiy hayotni, Xolchayon saroy me’morchiligi va haykaltaroshlikni, Fayoztepa hamda Qoratepa esa buddaviylik tarixini o‘rganishda alohida ahamiyatga ega. Ayritom topilmalari ham Baqtriya va Gandhara san’ati o‘rtasidagi aloqalarni ko‘rsatadi. Rabatak yozuvi Kushonlar sulolasi va siyosiy xronologiyasini aniqlashda muhim manbadir. Qoratepa va boshqa yodgorliklardan topilgan yozuvlar esa yozuv tizimlari, tillar va diniy markazlar faoliyatini yoritadi. Shu sababli yozma, epigrafik, numizmatik va

11 Litvinsky, B.A. (ed.). History of Civilizations of Central Asia. Vol. III: The Crossroads of Civilizations, A.D. 250-750. Paris: UNESCO Publishing, 1996.

12 Litvinsky, B.A. (ed.). History of Civilizations of Central Asia. Vol. III: The Crossroads of Civilizations, A.D. 250-750. Paris: UNESCO Publishing, 1996.

arxeologik dalillarni qiyosiy tahlil qilish Kushonlar tarixini to‘liqroq tiklash imkonini beradi.13

Kushonlar davlatining zaiflashuvi markaziy hokimiyat ta’sirining susayishi va tashqi bosimlarning kuchayishi bilan bog‘liq. Milodiy III asrda Sosoniylar davlatining kuchayishi Kushonlarning g‘arbiy hududlarini yo‘qotishiga olib keldi. Keyinchalik ayrim hududlarda Kushano-Sosoniylar siyosiy tuzilmasi shakllanib, “Kushanshah” unvoni qo‘llanilgan. Bu holat Kushonlar siyosiy merosining imperiya parchalanishidan keyin ham davom etganini ko‘rsatadi. Umuman, Kushonlar davlatining tarixiy merosi xalqaro savdo, buddaviylikning tarqalishi, shaharsozlik va madaniy sintezda namoyon bo‘ladi. Baqtriya, Gandhara va Shimoliy Hindiston o‘rtasidagi aloqalar iqtisodiy hamda madaniy almashinuvni kuchaytirgan. Arxeologik yodgorliklar va yozma manbalar Kushonlar davrining Markaziy va Janubiy Osiyo tarixidagi muhim o‘rnini tasdiqlaydi.14

Kushonlar davlati Markaziy va Janubiy Osiyo tarixida muhim siyosiy, iqtisodiy va madaniy o‘rin egallagan. Uning taraqqiyoti qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, xalqaro savdo va rivojlangan pul muomalasiga tayangan. Buddaviylikning tarqalishi, Gandhara san’atining yuksalishi hamda turli diniy va madaniy an’analarning uyg‘unlashuvi Kushonlar davrining uzoq muddatli tarixiy merosini tashkil etadi. Xitoy yilnomalari, tangalar, epigrafik yozuvlar va arxeologik yodgorliklarni birgalikda o‘rganish ushbu davlat tarixini yanada aniqroq tushunish imkonini beradi.15

13 Litvinsky, B.A. (ed.). History of Civilizations of Central Asia. Vol. III: The Crossroads of Civilizations, A.D. 250-750. Paris: UNESCO Publishing, 1996.

14 Litvinsky, B.A. (ed.). History of Civilizations of Central Asia. Vol. III: The Crossroads of Civilizations, A.D. 250-750. Paris: UNESCO Publishing, 1996.

15 Litvinsky, B.A. (ed.). History of Civilizations of Central Asia. Vol. III: The Crossroads of Civilizations, A.D. 250-750. Paris: UNESCO Publishing, 1996.

Xulosa. Kushonlar davlati Markaziy va Janubiy Osiyo tarixida siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotga katta ta'sir ko'rsatgan. Uning shakllanishi miloddan avvalgi II-I asrlarda Yuezhi qabilalarining Baqtriyaga ko'chib kelishi bilan bog'liq. Kudzula Kadfiz davrida davlat mustahkamlandi, Vima Kadfiz davrida iqtisodiy va hududiy imkoniyatlar kengaydi, Kanishka davrida esa siyosiy va madaniy yuksalish kuzatildi. Kushonlar xronologiyasiga oid ayrim masalalar bahsli bo'lgani uchun tarixiy manbalarni qiyosiy o'rganish muhimdir.

Kushonlarning Baqtriya, Gandhara, Afg'oniston va Shimoliy Hindistonni qamrab olgan hududda joylashuvi ularga Markaziy va Janubiy Osiyo o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirish imkonini berdi. Buyuk Ipak yo'li orqali savdo bilan birga diniy qarashlar, texnologiyalar va san'at namunalari ham tarqaldi. Davlat iqtisodiyotining asosini sug'orma dehqonchilik, hunarmandchilik, shahar xo'jaligi va xalqaro savdo tashkil etdi. Vima Kadfiz davrida oltin tangalarning keng zarb qilinishi pul muomalasi rivojlanganini ko'rsatadi. Hukmdorlar tasviri, unvonlar va diniy timsollar tushirilgan tangalar siyosiy hamda diniy tarixni o'rganishda muhim manba hisoblanadi.16

Kushonlar davrida buddaviylik, eroniy, hind va ellinistik diniy an'analar birgalikda mavjud bo'lgan. Kanishka davrida buddaviylikning rivojlanishi va Sharqqa tarqalishi kuchaydi. Yunon-rim, hind va buddaviy an'analar uyg'unligida shakllangan Gandhara san'ati esa Markaziy va Sharqiy Osiyo madaniyatiga ta'sir ko'rsatdi. Kushonlar tarixini o'rganishda Dalvarzintepa, Xolchayon, Fayoztepa, Qoratepa va Ayritom kabi arxeologik yodgorliklar, Xitoy yilnomalari, Rabatak bitiklari va tangalar muhim ahamiyatga ega. Ular davlatning siyosiy tuzilishi, hukmdorlar sulolasi, iqtisodiy hayoti va diniy qarashlarini aniqlashga yordam beradi. Shu sababli yozma, arxeologik, epigrafik va numizmatik manbalarni birgalikda tahlil qilish zarur. Milodiy III asrda siyosiy markazlashuvning susayishi,

16 Grenet, F. Zoroastrianism in Central Asia // History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. Paris: UNESCO Publishing, 1994.

hududiy hokimiyatlarning kuchayishi va Sosoniylar bosimi Kushonlar davlatining zaiflashishiga olib keldi. Biroq uning merosi yo‘qolmadi: “Kushanshah” unvonining keyinchalik qo‘llanilishi va madaniy an’analarning davom etishi buning dalilidir. Umuman, Kushonlar davlati xalqaro savdo, pul muomalasi, shaharsozlik va buddaviylikning tarqalishiga katta hissa qo‘shib, Markaziy va Janubiy Osiyo sivilizatsiyalari o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamladi.17

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bivar, A.D.H. The Political History of Iran under the Arsacids // The Cambridge History of Iran. Vol. 3(1). Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
2. Cribb, J. The Early Kushan Kings: New Evidence for Chronology // The Numismatic Chronicle. Vol. 155. London: Royal Numismatic Society, 1995. P. 175-205.
3. Cribb, J. Kushan Coins: Their Sources and Chronology // Silk Road Art and Archaeology. Vol. 7. Kamakura: Institute of Silk Road Studies, 2001. P. 1-38.
4. Göbl, R. System und Chronologie der Münzprägung des Kušānreiches. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984.
5. Harmatta, J., Litvinsky, B.A. Tokharistan and Gandhara under Western Kushans // History of Civilizations of Central Asia. Vol. II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250. Paris: UNESCO, 1994. P. 313-330.
6. Harmatta, J. The Emergence of the Indo-Iranian Languages and Cultures // History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. Paris: UNESCO Publishing, 1994.
7. Litvinsky, B.A. (ed.). History of Civilizations of Central Asia. Vol. III: The Crossroads of Civilizations, A.D. 250-750. Paris: UNESCO Publishing, 1996.

17 Grenet, F. Zoroastrianism in Central Asia // History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. Paris: UNESCO Publishing, 1994.

8. Puri, B.N. The History of the Kushans. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 1965.

9. Rosenfield, J.M. The Dynastic Arts of the Kushans. Berkeley: University of California Press, 1967.

10. Errington, E., Cribb, J. (eds.). The Crossroads of Asia: Transformation in Image and Symbol in the Art of Ancient Afghanistan and Pakistan. Cambridge: Ancient India and Iran Trust, 1992.